

УДК [930.253:929](477.72)

Н. М. КУЗОВОВА*

**ОСОБОВИЙ ФОНД ЄВГЕНА ГОРНОСТАЄВА
У ДЕРЖАРХІВІ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Описується фонд краєзнавця, колекціонера, почесного громадянина Херсона Є. В. Горностаєва у держархіві області, вивчається його джерельний потенціал для історії краєзнавчого руху на Півдні України.

Ключові слова: Є. В. Горностаєв; краєзнавство; місто Херсон; особовий фонд.

Серед документів особового походження держархіву Херсонської області важливе місце посідає фонд Євгена Вікентійовича Горностаєва (1914–2004) – краєзнавця, колекціонера, почесного громадянина м. Херсон, автора декількох ґрунтовних історичних нарисів та десятків краєзнавчих публікацій. Життю цієї непересічної людини присвячено понад 20 статей, в тому числі – у довіднику “Краєзнавці України” (2003 р.)¹, проте лише із надходженням його документальної спадщини на державне зберігання стало можливим дійсно глибоке вивчення його діяльності.

Є. В. Горностаєв народився 26 січня 1914 р. у м. Луганську, але з раннього дитинства доля пов’язала його з Херсоном. Він прожив довге трудове життя, сорок років присвятивши Херсонському заводу карданних валів, де працював інженером. До цього закінчив Херсонське фабрично-заводське училище водників (1933 р.) і Херсонський машинобудівний технікум (1937 р.), служив у лавах Червоної Армії та, як багато його співвітчизників, побував у фашистській неволі. Однак любов до рідного міста, природна допитливість, творча активність, здатність до науково-дослідницької роботи спонукали звичайного технічного працівника зробити вагомий внесок у дослідження історії Півдня України.

Ще з дитинства Є.В.Горностаєв захопився колекціонуванням, й поступово ним заволоділа зацікавленість історією міста. Колекціонування зробило його у 1960–70-х рр. відомим у відповідних колах. Так, у цей час він стає членом Херсонського міського клубу любителів книги “Кобзар”² – визначного об’єднання колекціонерів Херсона, запрошується до участі у засіданнях Херсонської обласної організації Українського товариства охорони пам’ятників історії та культури³.

* Кузовова Наталія Миколаївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та методики викладання Херсонського державного університету, головний спеціаліст відділу формування НАФ та діловодства Державного архіву Херсонської області.

У 1977 р. з'являється його перша публікація, присвячена лікарні імені Тропіних, і Є. В. Горностаєв розпочинає роботу над книгою про Херсонський завод карданних валів. У 1982 р. вона була закінчена і передана до видавництва "Таврія" (м. Сімферополь). Монографія отримала негативну рецензію і не була прийнята до друку через відсутність у автора належного висвітлення соціалістичних досягнень і заглиблення в дореволюційний період життя тодішнього заводу сільськогосподарського обладнання херсонського єврея, мецената І. Гуревича⁴. Цей момент ніскільки не пригальмував творчу енергію дослідника. Він не припиняє публіцистичну діяльність та бере участь в організації виставок, вікторин, веде пошук документальних джерел в архівах.

Надзвичайно активною була виставкова робота Є. В. Горностаєва. Так, 14 квітня 1986 р. у Катерининському соборі відбулася спільна виставка Є. В. Горностаєва та іншого відомого херсонського колекціонера Л. К. Ширяєва "Старий Херсон", на якій вони демонстрували свої колекції дореволюційних листівок. У 1989 р. Є. В. Горностаєв організовує авторську виставку "Ушаков у Херсоні" (Херсонська обласна універсальна наукова бібліотека ім. О. Гончара). У березні того ж року разом з М. А. Ємельяновим, директором партійного архіву та головою "Кобзаря", бере участь у виставці "Тарас Шевченко", а в жовтні – у виставці "Лермонтов – 175 лет со дня рождения", які також проходять в обласній бібліотеці. З М. А. Ємельяновим і Л. К. Ширяєвим Є. В. Горностаєв влаштовує виставки "Старый и новый Херсон на почтовых открытках, значках, медалях", де були представлені колекції значків болгарської тематики, а також значки і медалі, присвячені Т. Шевченку і М. Горькому. У 1990 р. Є. В. Горностаєв бере участь у п'яти виставках, серед яких виставка дореволюційних поштових листівок "Старий Херсон" в обласній бібліотеці, організована цілком на його колекційному матеріалі⁵. Врешті-решт ця колекція у вигляді альбому фотокопій листівок із зображенням вулиць та краєвидів міста була подарована Херсонській науковій обласній бібліотеці і стала доступною для всіх відвідувачів її краєзнавчого відділу. Проте цей список не є вичерпним щодо виставкової діяльності Є. В. Горностаєва, а лише показує її масштаб протягом окремого періоду (1986–1990 рр.)⁶.

Організація виставок супроводжувалася публіцистичною діяльністю Є. В. Горностаєва, виступами на радіо й телебаченні⁷. За активну діяльність у підготовці заходів, присвячених Дню міста у 1990 р. Є. В. Горностаєв отримав подяку від міської влади⁸.

Діяльність колекціонера Є. В. Горностаєва була тісно пов'язана з краєзнавчим пошуком. Значний вплив на формування його методики краєзнавчої роботи справив рукопис "Херсон и его жители" Й. Н. Векслера (1891 – [кін. 1960-х рр.]), що на початку 1970-х рр. став відомим у колі любителів старовини⁹. Харківський лікар, колишній херсонець,

Й. Н. Векслер побудував свій твір як спогади, проте свою пам'ять підкріпив добрим знанням історії міста, почерпнутим з дореволюційної періодики та архівних документів. Майстерність викладу, легка іронія зробили цей рукопис еталоном для херсонських краєзнавців. Проте доробок Є. В. Горностаєва відзначається масштабністю, якою й досі не може похвалитися жоден з них. Серед його найбільших історичних нарисів, що вийшли друком – “Забалка” (видана частково у 1994 і 2003 рр.)¹⁰, “Справочник переименованных улиц, площадей, парков и скверов города Херсона с определением района, в котором они находятся” (1993 р.)¹¹. “По страницам истории православной религии Херсона” (1998 р.)¹², “Улица Суворова – Суворовская” (2001, 2007 рр.)¹³. Ці праці вже посіли належне місце у вітчизняній історіографії, широко використовуються у науковій та педагогічній практиці, оскільки Є. В. Горностаєв є не лише першопрохідцем у боротьбі з викривленими та замовчуваними радянською історіографією фактами, а й знавцем й очевидцем багатьох забутих сторінок життя міста.

12 червня 1998 р. Херсонська міська рада прийняла рішення про присвоєння звання “Почесний громадянин міста Херсона” Є. В. Горностаєву. Ця подія стала моментом визнання його багаторічного краєзнавчого пошуку, що не припинявся й надалі, до його останніх днів¹⁴.

Отримавши громадське визнання, Є. В. Горностаєв наважується передати невелику частину своїх рукописів до держархіву Херсонської області у 1998 р. Ними були ксерокопії історичних нарисів “Забалка”, “Благовещенський монастир”, “Викариат Херсонской и Таврической епархии”, історико-хронологічний опис “По страницам истории православной религии Херсона” тощо. Окрему групу документів склали фотографії Є. В. Горностаєва, повідомлення у газеті про присвоєння йому звання “Почесний громадянин міста Херсона”, каталог “Старый Херсон в дореволюционных открытках”. Ці документи увійшли у фонд “Колекція документів краєзнавців Херсонщини” (ф. Р-4009).

Після смерті фондоутворювача у 2004 р., його вдова, Горностаєва Ольга Олександрівна, задля вшанування пам'яті Євгена Вікентійовича, передає на державне зберігання усю його документальну спадщину.

Ці документи (понад 10 тисяч одиниць) та матеріали, передані В. Є. Горностаєвим у 1998 р., лягли в основу його особового фонду “Горностаєв Євген Вікентійович (1914–2004), краєзнавець, колекціонер, почесний громадянин м. Херсон” (ф. Р-4095), що став одним із найбільших фондів особового походження в архіві. Документи представлені оригіналами його досліджень, статтями у газетах, неопублікованими історичними нарисами, нотатками, начерками, виписками з архівних і друкованих джерел, листуванням, особистими документами, матеріалами громадської та науково-видавничої діяльності, добірною фотографією тощо.

Серед них – рукопис, присвячений історії Херсонського заводу карданних валів, де Є. В. Горностаєв працював усе своє життя, до виходу на пенсію у 1974 р. Свою роботу над історією заводу він розпочав у 1971 р. Спочатку рукопис мав назву “Мой завод – моя гордость”. Але у 1981 р., можливо, для того, щоб опублікувати книгу, Є. В. Горностаєв власноруч виніс на титульний лист рукопису прізвища співавторів. Рукопис отримав назву “Годы трудового пути”. Оскільки у процесі описування слідів стороннього втручання у творчий процес роботи Є. В. Горностаєва над рукописом не виявлено, він в описі зазначений як монографія, без прізвищ “співавторів”¹⁵. Дослідження є детальним, вивчаються не лише промислова історія заводу, але й життя та побут його працівників, їхня суспільно-корисна праця, участь у художній самодіяльності та заняття спортом, роль заводу у розвитку міста. За своїм характером ця праця нагадує сучасні ювілейні видання, або ж дореволюційні, з якими Горностаєв Є. В. був чудово ознайомлений. Особлива, “приватна”, манера викладу автора, без обов’язкового цитування партійних джерел, зробила цей рукопис абсолютно безнадійним для радянського видання.

Увага до деталей – головна риса усіх робіт Є. В. Горностаєва. Тим паче якщо предмет – “неприметная и тихая, милая сердцу Забалка” – історичний район м. Херсон, де жив краєзнавець. У фонді ця робота представлена трьома рукописами. Перший з них датований Є. В. Горностаєвим 1988 р. Розглядаючи їх у комплексі, можна зробити висновок, що Забалка, як предмет окремого історичного дослідження, зацікавила автора під час роботи над історією заводу, що розташовувався на її території. Принаймні про це свідчать спільні структурні елементи згаданих рукописів. Хоча цілком можливо, що історія заводу була взагалі вторинною темою, тому що опрацювання теми Забалки Є. В. Горностаєв не припиняв протягом життя. При першій спробі видати твір у 1994 р. автор наразився на різку критику, оскільки текст потребував значної редакторської правки¹⁶. Це стимулювало краєзнавця до перетворення своїх рукописів на справжні шедеври як за оформленням, так і стилем, далеким від белетристики – там, де кінчалися факти, Горностаєв ставив крапку.

Важливе місце у житті Є. В. Горностаєва посідало релігійне життя. Одна з його найбільших робіт, присвячена цій тематиці, має назву “По страницам истории православной религии Херсона” й у даному описі представлена оригіналом рукопису, датованим його автором 1994 р. Написанню цієї праці передувала значна підготовча робота. Про це можна перекоонатися, вивчаючи документи фонду.

Колекціонерська діяльність Горностаєва надихнула його на створення історії Херсона у старовинних фотографіях. До опису увійшов оригінал рукопису, який відображає роботу Горностаєва над відпо-

відною брошурою, опублікованою у 1987 р. Тісний зв'язок із вказаною роботою має праця “Улица Суворовская – Суворова”, датована Є. В. Горностаєвим 2001 р., яка вийшла друком після смерті автора, у 2007 р.¹⁷ Значна частина його колекції образотворчих матеріалів була присвячена будинкам, розташованим в історичному центрі міста. Ця книга – не просто путівник окремою вулицею, в ній будинки, в т. ч. вже не існуючі нині, свідчать про забуті сторінки історії.

До фонду увійшли також “Справочник переименованных улиц, площадей, парков и скверов города Херсона с определением района, в котором они находятся”, укладений Є. В. Горностаєвим у 1982 р. Подібна робота у середовищі краєзнавців була проведена вперше, оскільки за радянської влади ця інформація вважалася секретною.

Статті та історичні нариси свідчать про різноплановість інтересів Є. В. Горностаєва. Науковий характер його досліджень підкреслюється ґрунтовним фактичним матеріалом. Статті переважно відтворюють тематику, представлену у монографіях Є. В. Горностаєва. Це – історія Херсона, Забалки, вулиці Суворова, установ та підприємств міста, церков та храмів, діяльності релігійних громад на території Херсонської і Таврійської губерній. Також відбиті його колекціонерські захоплення, тісні зв'язки з Херсонським клубом любителів книги “Кобзар”.

У своїх публікаціях та нарисах Є. В. Горностаєв через призму історії рідного міста привертає увагу громадськості до питань моральності, віри, культури, благодійництва.

Значну частину рукописів складають нотатки, начерки, виписки з архівних і друківаних джерел Є. В. Горностаєва, створені на етапі збирання фактичного матеріалу для розробки різних тем: заселення і заснування м. Херсон, історії вулиці Суворова, району Забалки та багатьох інших, які розкривають творчу лабораторію історика-краєзнавця.

Хронологічні межі рукописів без датування автора встановлювалися за опублікованими матеріалами, що надійшли у складі документів Є. В. Горностаєва, його особистою дослідницькою справою, що зберігається у держархіві області, попереднім описом, укладеним за його життя, та бібліографічним покажчиком Херсонської обласної універсальної наукової бібліотеки О. Гончара¹⁸.

Проте фонд Є. В. Горностаєва не містить всі його опубліковані роботи чи інформацію про них, тому що деяка частина рукописів на момент його смерті або зберігалася в обласній бібліотеці, або знаходилася у видавців. Є. В. Горностаєв не переслідував матеріальні вигоди від видання своїх творів, як і багато краєзнавців, віддавав їх до друку безкоштовно. Через брак коштів рукописи довгий час не видавалися. Деякі були видані вже після його смерті. За життя, вивчаючи і збираючи публікації своїх колег, до своїх статей він ставився не так серйозно. У фонді майже всі вони представлені рукописами. Певні труднощі у

роботі з ними викликає фізичний стан документів. Це зумовлено особливістю роботи Є. В. Горностаєва. Очевидно йому подобалося робити замітки та виписки на вузьких смужках та окремих клаптиках паперу.

Певний інтерес представляють колекції газет, особливо початку 1990-х рр., оскільки деякі з них припинили своє існування, а на їхніх шпальтах друкувалися розвідки херсонських краєзнавців, в т. ч. Горностаєва.

Серед документів – унікальні поштові листівки, фотографії пам'ятних медалей кінця XVIII ст. на честь приєднання до Російської імперії Криму й Тамані, 25-річчя царювання Катерини II та медалі, присвяченої Г. Потьомкіну, із зображенням Катерини II, які зберігаються у фондах Херсонського краєзнавчого музею, а також фоторепродукції поштових листівок про візит царя Миколи II в Херсон у листопаді 1915 р.

Дореволюційну історію Херсона репрезентує колекція поштових листівок видавництва А. і С. Заранкіних (Херсон, 1903 р.), Г. Поу (Дрезден, 1904 р.), Л. А. Золотарьова (Херсон, 1908), Менбельсона (Херсон, 1908), Ф. А. Бірнстайна (Херсон, 1914 р.), контрагентства А. С. Суворіна і К^о, (Москва 1914–1916 рр.), представлених переважно фоторепродукціями. На них – Херсонська фортеця, установи, які знаходилися на її території, серед них – позитив із зображенням Херсонської тимчасово-каторжної тюрми початку XX ст., поштові листівки, у тому числі видавництва Менбельсона, із видами Каховки і Хорлів, датовані приблизно 1908 р. Дві з них – із приватними листами херсонців.

Старий Херсон представлений також фоторепродукціями та фотокопіями зображень будівель, вулиць і місць Херсона. Серед них оригінал поштової листівки видання книжного магазину М. О. Шаха (Херсон, 1902 р.) із фотографіями дитячого притулку та Херсонської губернської земської управи.

До колекції фоторепродукцій поштових листівок відносяться також зображення Забалки – історичного району м. Херсон: видів на забалківські вулиці, морські казарми, ринок. Дореволюційний вигляд Забалки зберігся на репродукціях фотографій початку XX ст., які сформовані в одну справу.

До опису увійшла добірка фотографій, переважно репродукцій фотопортретів видатних громадських і культурних діячів Херсонщини, серед них: Дж. Говард (02.09.1726, Ловер-Клафон – 20.01.1790, Херсон), англійський філантроп, лікар; Г. Раппепорт, херсонський фотограф; М. А. Гунаропуло, громадський діяч; М. Ф. Чернявський (03.01.1868–19.01.1938), український письменник, громадський діяч; Г. В. Курнаков, український художник.

У фотодокументах Є. В. Горностаєва – колекція світлин родини Гошкевичей. Це фотографії, у тому числі й оригінали, на яких зображені: Віктор Іванович Гошкевич (21.03.1860, Київ – 02.03.1928, Хер-

сон), український громадський діяч, археолог і краєзнавець, засновник Херсонського краєзнавчого музею; Михайло Іванович Гошкевич (08.06.1853, Київ – [1923 р.], статський радник, лікар, помічник Херсонського губернського інспектора з питань медицини, громадський діяч; Леонід Іванович Гошкевич (1868 р., Київ – [1953 р., Херсон], священник, протоієрей у храмах Св.Духа та Всіх Святих м. Херсона; Микола Іванович Гошкевич (нар. [1870 р. – поч. ХХ ст., Херсон], інспектор навчальних закладів у Лодзі (Польща).

Серед фотографій радянського періоду – серія, присвячена Херсонському ремонтно-транспортному заводу (згодом – завод карданних валів); фотографії, поштові листівки із зображенням закладів культури м. Херсона, в т.ч. вже не існуючих: дореволюційної будівлі Херсонського міського театру (в руїнах у 1944 р.), сучасної будівлі Херсонського обласного академічного музично-драматичного театру ім. М. Куліша, кінотеатру ім. Павлика Морозова по вул. Суворова у м. Херсон (нині – католицький костюл), пам'ятників і пам'яток радянської епохи та ін.

Споріднені матеріали знаходяться у фондах особового походження колег-колекціонерів Є. В. Горностаєва: М. А. Смельянова і Л. К. Ширяєва. Депонарієм рукописів Є.В.Горностаєва є Херсонська обласна універсальна бібліотека ім. О.Гончара.

У наближенні 100-річного ювілею з дня народження краєзнавця потребують належного вивчення його оригінальна методика дослідження, оцінки – його доробок. Залишається багато невизначених моментів у його біографії, є потреба у складанні повної бібліографії праць. Документи, що надійшли на державне зберігання, дають можливість прослідкувати становлення та творчий шлях науковця від колекціонера-аматора, історіографа Херсонського заводу карданних валів до історика, почесного громадянина Херсона – міста, яке завжди було головним предметом дослідження Євгена Вікентійовича.

¹ Державний архів Херсонської області (далі – Держархів Херсонської обл.), ф. Р-4095 Горностаєв Євген Вікентійович (1914–2004), краєзнавець, колекціонер, почесний громадянин м. Херсон, оп.1, спр. 301; *Сінкевич І. Ю.* Краєзнавці Херсонщини: Горностаєв Євген Вікентійович (до 90-річчя від дня народження) // Південний архів: зб. наук. праць. Історичні науки. – Вип. 14. – Херсон, 2004. – 117–126 с.; <http://krai.lib.kherson.ua/ru-g4-peopl-1.htm>.

² Держархів Херсонської обл., ф. Р-4095 Горностаєв Євген Вікентійович (1914–2004), краєзнавець, колекціонер, почесний громадянин м. Херсон, оп. 1, спр. 193, арк. 51.

³ Там само, спр. 194, арк. 8; спр. 193, арк. 7.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Там само, спр. 193, арк. 12–13.

⁷ Там само, арк. 15.

⁸ Там само, арк. 16, 17.

⁹ Там само, спр. 165.

¹⁰ Горностаев Е. В. История Забалки // Константы. – 1994. – Т. 1. – № 2. – С. 149–156; Горностаев Е. В. Забалка // Горожанка. – 2003. – август-сентябрь.

¹¹ Горностаев Е. В. Справочник переименованных улиц, переулков, площадей, парков и скверов города Херсона // Константы. – 1993. – Т. 1. – № 1. – С. 123–128.

¹² Горностаев Е. По страницам истории православной религии Херсона (Хронологико-историческое описание). – Херсон, 1998. – 106 с.

¹³ Горностаев Е. В. Улица Суворовская: (фрагменты) // Південний архів: Іст. науки; Зб. наук, праць. – Херсон, 2001. – Вип. 6. – С. 54–62; Його ж. Улица Суворова. Суворовская: нетленная летопись края / Е. В. Горностаев ; лит. ред.: В. Г. Пиддубняк, О. В. Алеферко, науч. ред. С. Дяченко, современ. снимки: Д. Мойсов и др. – Херсон: Наддніпряночка, 2007.

¹⁴ Держархів Херсонської обл., ф.Р-4095 Горностаев Євген Вікентійович (1914-2004), краєзнавець, колекціонер, почесний громадянин м. Херсон, оп. 1, спр. 188.

¹⁵ Там само, спр. 163, арк. 1.

¹⁶ Сухопаров С. М. Забалка // Константы. – 1994. – Т. 1. – № 2. – С. 143–148.

¹⁷ Горностаев Е.В. Улица Суворова. Суворовская: нетленная летопись края / Е. В. Горностаев ; лит. ред.: В. Г. Пиддубняк, О. В. Алеферко, науч. ред. С. Дяченко, современ. снимки: Д. Мойсов и др. – Херсон: Наддніпряночка, 2007.

¹⁸ Держархів Херсонської обл., ф. Р-2011, оп. 6, спр. 148 Справа дослідника Горностаєва Євгена Вікентійовича, арк. 1–2.

Описывается фонд краеведа, коллекционера, почетного гражданина Херсона Е. В. Горностаева в государственном архиве области, изучается его документальный потенциал для истории краеведческого движения на Юге Украины.

Ключевые слова: Е. В. Горностаев; краеведение; город Херсон; личный фонд.

The article describes the personal fond of E.V. Gornostaev, ethnographer, collector, the Honorary citizen of Kherson City, stored in the State Archives of the Kherson Oblast, its source potential for local lore movement on the South of Ukraine.

Keywords: E.V. Gornostaev; local lore studying; Kherson City; personal fond.